

Antoni SIMON TARRÉS: *Llengua i política a la Catalunya del segle XVII. Alexandre Ros i Gomar (1604-1656)*, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, 2016, 184 pàgines.

L'autor en aquest llibre es proposa analitzar els «vincles entre el poder polític i la cultura» en els segles moderns a Catalunya, especialment al voltant de la Guerra dels Segadors i el paper de la llengua en un context de «concentració del poder» (11). Està estructurat en dues parts: una primera dedicada a la identitat nacional i la llengua a la Catalunya del segle XVII i una segona sobre la vida, l'obra i el pensament del clergue, escriptor i polític Alexandre de Ros i Gomar, partidari de Felip IV durant la Guerra dels Segadors i favorable a la predicació en castellà. A la primera part Simon situa les línies interpretatives actuals de la historiografia europea pel que fa a les llengües (Edward Shils, entre d'altres), les identitats nacionals (Hugh Seton-Watson, entre d'altres), els efectes lingüístics de la centralització política (Peter Burke, entre d'altres) o el valor organitzatiu o no de la llengua en les societats de l'antic règim (Eric J. Hobsbawm, també, entre d'altres). Totes aquestes interpretacions deliberen sobre el fenomen nacional abans de les revolucions liberals. Independentment de la seva posició sobre el factor nacional abans del liberalisme, el que és cert és que tots aquests autors s'han vist obligats a tractar un tema fins fa ben poc força descurat en la historiografia. Dins d'aquest marc de reflexions, Antoni Simon desgrana i sintetitza el que ha dit la historiografia o la sociolingüística pel que fa especialment a la llengua catalana.

La penetració del castellà en la trajectòria catalana d'ençà del segle XV i les seves causes i cronologia va ser un tema abordat a la dècada dels vuitanta del segle XX per diversos estudis però sovint ben allunyats d'algunes de les idees que «encara que fos molt primàriament, havien establert els homes de la Renaixença i del catalanisme polític vuitcentista» (p. 23), les quals havien posat atenció a la interconnexió entre nació, política i llengua i a la presència de factors exògens de caràcter polític en la penetració del castellà. El 1987 Josep M. Nadal, des d'una visió vertical de l'expansió del castellà ja destacava la relació entre la construcció d'un estat modern espanyol i els avenços del castellà. Però el mateix any J. H. Elliott afirmava que les bases organitzatives de les comunitats de l'època havien estat «fonamentalment el dret, el costum i els privilegis, i negava a la llengua un paper 'organitzatiu' de la societat» (p. 25) en els segles moderns i veia propi de les interpretacions romàntiques del XIX atorgar a la llengua un paper organitzatiu. Els treballs des de la sociolingüística com els d'Anna Maria Torrent, de Milà Segarra o d'August Rafanell, amb més o menys contundència desmenteixen Elliott i afirmen el pes de l'esfera política, també pel que fa a la llengua, en la cohesió del cos social, mentre Joan Lluís Marfany, que també nega el paper identitari de la llengua abans del XIX, considera que la introducció del castellà no hauria estat fruit de cap pressió política externa, sinó una diglòssia per raons endògenes de classe i la liquidació del 1714 un final purament formal i retòric.

Simon es proposa verificar fins a quin punt els canvis en el comportament lingüístic van respondre a accions conscients de la política del govern de la monarquia. «No falten exemples d'accions planificades per intentar substituir per motius polítics o politicoreligiosos la llengua de determinats pobles i comunitats en els segles anteriors a les revolucions liberals i als moviments nacionalistes» (p. 35) des dels moriscos fins als indígenes americans. Amb bibliografia completa i amb lectures directes pròpies, Simon contempla l'existència de diversos intel·lectuals dels segles moderns promotors d'un «primitiu projecte 'nacional' espanyol» i elabora una llista provisional (Baltasar Álamos de Barrientos, Juan de Mariana, Gregorio López Madera, Martín González de Cellorigo, Pedro de Valencia, Francisco de Quevedo, Sancho Moncada, etc.) (p. 37), llista que analitza i completa amb pensadors que eren conscients de la insuficiència de pretendre configurar una comunitat política només sobre la base del rei i la religió i veien la llengua «com un factor de cohesió política» impor-

tant (p. 38). Així Benito Arias Montano (1570), partidari de castellanitzar els Països Baixos o el jesuïta Giovanni Botero (1593), al servei d'un estat fort i contrari a la diversitat de llengües pel perill disgregatori, o Tommaso Campanella (1620) convençut de l'enllaç necessari entre societat natural i estabilitat política, o Juan de Mariana (1592) persuadit dels vincles que comportaven una història compartida. Simon reporta també les obres de Bernardo Aldrete (1606) i López Madera (1625) que, tot i polemitzar entre ells, «coincidien en la idea que determinades llengües posseïen una 'superioritat natural', com la castellana (p. 43).

Sense coincidir necessàriament amb l'afirmació de Nebrija (1492) sobre el caràcter de la llengua com a «compañera del imperio», el paper cohesionador de la llengua tenia una intel·lectualitat adepse. Simon afirma que, entre els segles XVI i XVII, en la idea d'una comunitat natural com a base d'un projecte polític també hi conflueixen el llicenciat Pedro de Herrera, l'anglès hispanitzat Anthony Sherley, Baltasar Gracián i Diego Saavedra Fajardo. Al marge dels acords o discrepàncies parcials de matís entre tots aquests escriptors, «és indiscutible –escriu Simon– que, almenys des de la fi del cinc-cents, la llengua era un element ben present en la teoria de l'Estat elaborada a l'àmbit hispànic» (p. 46). De la verificació intel·lectual passa, tot seguint Lucia Binotti (1995-1996), a l'anàlisi de la documentació política i jurídica, repassa pel que fa a la llengua les reials cèdules sobre l'ensenyament del castellà a les Índies (1550 i 1596) o les consideracions del jurista Juan Solorzano i Pereira, el qual el 1639 escrivia «no ha havido cosa más antigua y frequente en el mundo, que mandar los que vencen y señorean nuevas Provincias que luego de ellas se reciba su idioma y costumbres» com una manera d'obtenir «dominio y superioridad, como para tenerlos más conformes y unidos en sus gobiernos» (1639) (p. 48). Encara que no hi va haver cap programa polític pròpiament dit en el terreny cultural i polític, Simon, posa en primer pla la influència de l'ideal d'hispanització castellanitzadora de la intel·ligència «castellanocortesana» sobre el Memorial de 1624 i la *Unión de Armas* de 1626, d'Olivares (p. 49), documents de govern interpretats per Simon en termes nacionals castellans i no merament dinàstics hispànics, com pensa Elliott. Això lliga perfectament amb la pretensió d'Olivares, estudiada per García Hernán (2004), de crear el càrrec oficial d'*historiador de España* dependent del Consell d'Estat. No hi va haver programa d'unificació lingüística –afirma Simon– però hi va haver accions polítiques amb efectes lingüístics.

El debat de la llengua de predicació dels concilis de la Tarraconense dels anys 1635-1637 a les vigílies de la Guerra dels Segadors, li permeten observar que les disposicions tridentines eren favorables a les llengües vulgars, si més no per garantir l'eficàcia pastoral. Ara bé, els sermons també eren vehicle d'adoctrinament i propaganda sociopolítica. La preponderància de la predicació en castellà per religiosos obsedits per l'oratoria barroca castellana enfront de la «llengua curta» catalana, va formar part del debat. Simon situa la rivalitat ideològica en matèria de sermons en la cruïlla de la Guerra dels Segadors, com a instruments polítics de la Corona però també del Consell de Cent de Barcelona (sermons del rei Jaume II) i de la Diputació (sermons de Sant Jordi), uns i altres polititzant referents bíblics. Pel que fa al debat sobre la llengua de la predicació, la historiografia, començant per Anna M. Torrent (1989) i Modest Prats (1995), ha analitzat la polèmica entre Juan Gómez Adrín, pseudònim del jesuïta Alexandre Ros, partidari de fomentar el castellà, considerada llengua comuna, superior i oficial en el domini polític de la monarquia, i Dídac Cisteller en defensa de la predicació de català, visió més clarament pastoral. La ruptura de 1640-1641 va provocar un intent d'erradicar la predicació en castellà i uns avenços del català (Anna Maria Torrent). Ara bé el castellà va ser llengua de comunicació entre catalans i francesos durant la contesa i més d'un sermó secular, com el de fra Gaspar Sala i Berart en la mort de Pau Claris, es va pronunciar en castellà, per tant, no sempre la llengua emprada coincidia amb l'opció política. Amb tot, en aquest cas, Simon al·lega que no hi ha cap prova que aquella prèdica oral

fos feta en castellà i no seria gens extraordinari que la prèdica oral, que va ser molt més breu, fos en català i el text imprès, molt més llarg, en castellà i, segons una lògica de funció publicisticopropagandística (p. 68-70). En l'etapa de repressió de postguerra van jugar a fons les depuracions envers el clergat que s'havia declarat antiespanyol. Simon posa atenció a un altre aspecte que ha estat repetidament descurat: «la dimensió psicològica i cultural-lingüística dels allotjaments i les guerres» al llarg dels segles XVI i XVII. Els primers allotjaments ja van ser el 1496 al Rosselló. Per estudis d'Àngel Casals (2000) i de Carrió Arumi (2008) hi ha informació de l'arribada el segle XVI de tropes foranes (des de lansquenets alemanys fins a les guardes de Castella), sense oblidar el volum de tropes del segle XVII, i que el gruix més important sempre eren les d'origen aragonès i castellà. Eren més heterogènies les de la Guerra de Successió i el segle XVIII, les tropes foranes, però, van continuar. La relació entre llengua i allotjaments la demostra una cita terrassenca de 1640 de Salvador Cardús (1971) reportada per Simon segons la qual, en marxar els membres de la vila foragitats per la revolta, aquesta exclama «entenem que dins poch temps se olivardà de parlar la llengua castellana en Cathalunya». No cal dir que es tractava d'una llengua armada en el sentit literal del mot i, per tant, d'intimidació. Simon indica que Marfany, tot i detectar el pes de la presència de tropes foranes, no li dona rellevància. En canvi, estudis aliens al cas català de John Wendel i Patrick Heinrich (2012) observen que aquest contacte «ha jugat històricament un rol molt rellevant en la minorització i en la pèrdua de les llengües» (p. 83).

A la segona part del llibre, Simon vol situar millor la relació entre llengua i política a través de la figura significativa d'Alexandre de Ros. La reconstrucció biogràfica personal i intel·lectual de Ros no ha estat fàcil pel caràcter atzarós del personatge i la seva actuació geogràficament rica. La reconstrucció compta amb l'aportació de molta informació arxivística diversa i inèdita, per la qual cosa Simon corregeix dades equivocades i fins ara acceptades. Han estat especialment importants un «Catálogo dels capellanes mayores» de la *Colección Salazar de Castro de la Real Academia de la Historia* i els catàlegs triennals de la Companyia de Jesús de *l'Archivium Romanum Societates Iesu de Roma* (ARSI) així com, entre d'altres, l'Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya, l'Arxiu de Simancas, l'Històric Nacional de Madrid, el de la Catedral de Tortosa, el de la Corona d'Aragó o Reial de Barcelona o les biblioteques universitària de Barcelona o Nacional de Madrid. Format al Col·legi de Sant Martí de Girona, fundat i sostingut pels Agullana, la correspondència del general de la companyia Muzio Vitelleschi amb els pares provincials d'Aragó detallen la vida de Ros als anys trenta del segle XVII. La seva «personalitat lliure i atrevida [...] motivaren la desaprovació dels superiors de la Companyia i, finalment, l'abandonament d'aquesta [per Ros] l'any 1638, a pesar de la protecció i estima que sempre li dispensaren els Agullana» (p. 93). Era confessor de Llionor, muller de Martí d'Agullana, cosa mal vista per Vitelleschi, que el veia un «padre moço» convenient que només confessés a homes i que desaprovava que Ros gestionés els negocis dels Agullana i que passés les tardes llegint comèdies amb Leonor d'Agullana. Vitelleschi pretenia que Ros abandonés Girona, que deixés de visitar convents de monges, d'escriure's amb les monges de Sixena i d'agafar diners a crèdit amb fermances de cavallers i d'anar en carrossa i vestir ostentósament. Abans de la publicació del seu *Memorial en defensa de la lengua castellana para que se predique en ella en Cataluña* (1636-1637), ja havia predicat i editat un sermó de Corpus (1633) que lloava el patrocini dels Agullana i havia escrit dues vides de sants i un tractat sobre l'àngel de la guarda, que eren mirats amb lupa per la censura de la Companyia.

Simon sintetitza i contextualitza els arguments del *Memorial* de Ros, dins del debat conciliar sobre la llengua de la prèdica. Aquests van des de consideracions pastorals fins a consideracions polítiques (el castellà llengua comuna de la monarquia) passant per la idea de la superioritat i la reputació religiosa del castellà. El context és prou diàfan: la condi-

ció de jesuïta de Ros, la tradició lingüística del col·legi de Sant Martí, la protecció de Martín Sanz de Latrás (Martí d'Agullana, de llengua castellana a qui, tanmateix, Leonor escrivia en català), els vincles reials del cercle dels Agullana, la sintonia episcopal amb la predicació en castellà i l'afinitat dels jesuïtes amb la monarquia. Amb tot, les prediques de Ros, així les del col·legi de Betlem de Barcelona, es consideraven d'ortodòxia dubtosa, tot i que ell mateix, encara jesuïta, signava l'aprovació (1638) del sermó de Sant Jordi del canonge de la Catedral de Barcelona Miquel Joan d'Osona, un fet que demostraria la complexitat de l'obediència dins la Companyia, la influència de Ros i l'esforç de culturització barroca dels sermons en català. Aquell mateix 1638, però, Ros sortia de la Companyia i marxava a Roma, on amb habilitat s'integrava en el cercle dels Barberini, el qual dominava la cúria romana. Ros dedicava un panegíric a Urbà VIII (*Abeja Barberina*, 1639) i obtenia del Papa un canonicat, el deganat de Tortosa, el títol de protonotari apostòlic i «les rendes d'un priorat i sis beneficis situats a la diòcesi de la capital del Baix Ebre» (p. 108).

El 1640 l'opció francesa del Papa el va allunyar dels Barberini i es va posar al servei del marquès de Castel Rodrigo, ambaixador espanyol a Roma. Desposseït de les rendes marxava a Nàpols (1642). A Roma mateix, ja s'havia embrancat amb la guerra de papers del conflicte català. Amb *La estrecha amistad que profesamos*, segons Simon, «el primer text important escrit per un català filipista en la 'guerra de papers' desfermada arran del procés revolucionari de 1640» (p. 115). Escrit en forma de carta, Ros pretenia dissuadir els catalans i justificar l'entrada de l'exèrcit reial a Catalunya, i considerava «el más abominable delito» desobeir el senyor natural. Ja que les contrafaccions es devien a circumstàncies excepcionals i jutjava «una quimera y pura vanidad inventada» el desig de ser «república libre» (p. 112-113). Ros defensava la germandat hispànica per ser germans d'una misma nación, pues todos somos españoles» (p. 114). Tal vegada, pensa Simon, aquest paper polític podria ser una rèplica a la *Proclamación católica* dels Braços catalans. Va ser a Nàpols i dins el cercle del poder de la cort virregnal on va continuar amb les seves prediques, que Alexandre de Ros publicava *Cataluña desengañada* (1646) on seguia desenvolupant les seves idees reclamant la rectificació de l'error històric català «se ha de acabar todo el imperio español o vosotros haveis de consumiros» (p. 119). Considerava la Junta General de Braços «una conjuración contra su patria» (p. 123) i reclamava als catalans «...si no podeis ser república» «restaurar vuestra felicidad» i tornar al si de la monarquia hispànica (p. 121). Rosario Villari apunta (1987) que l'edició napolitana de *Catalogne dissingannata* (1647) podia haver inspirat els revolucionaris de Masaniello. En qualsevol cas, Ros era a Nàpols aleshores i va ser ferit intentant frenar el tumult popular napolità i per encàrrec de Joan Josep d'Àustria que col·laborava en la negociació amb la noblesa napolitana. El 1648 era a Madrid, pendent de la recuperació de les seves rendes, però on fou conseller polític (1649-1652) i predicador reial (1651), i com a conseller polític feia mèrits del seu paper a Nàpols i recomanava en un *Memorial* al rei, en nom de la noblesa napolitana, (1649) una política de «mercedes» perquè «no pareziara a los vasallos que no nacieron españoles» i per evitar aliances populars antifiscals i futures alteracions, «porque es muy grande interés de la razón de estado que no esten conformes los plebeyos y los nobles» (p. 130).

Encara al 1650 adreçava un altre memorial al rei, aquest sobre com reduir Barcelona i Catalunya a l'obediència. Era partidari de mitjans proporcionats per eliminar «esta espina de España». No era partidari d'atacar, sinó de buscar remeis més sinuosos consistents a fer-los una guerra monetària a través de la penetració de billó falsificat. Ros no va viatjar a Tortosa d'on encara era canonge i degà fins al 1651, i era a Barcelona després de la caiguda de la ciutat i formava part dels cercles de Joan Josep d'Àustria i, segons Simon, segurament, assessorava el Consell d'Aragó i on tornava a la tasca dels sermons. El de la Immaculada Concepció a la Catedral de Barcelona de 1652, al cap de dos mesos de la caiguda de la

ciutat, comparava Catalunya amb una ovella esgarriada i establia un pactisme, no pas derivat d'un contractualisme jurídic, sinó de «la virtud d'un príncep cristià» (p. 139). Ambiciós, el 1653, va preferir la cort a una mitra pirinenca i rebutjava la mitra d'Urgell per anar d'ambaixador extraordinari de la Diputació a Madrid, una Diputació plena de problemes pendents (monetaris, insaculacions, confiscacions de béns, segrest de les rendes de la Diputació, lluita del censal de guerra de 300 mil lliures, etc.) que feia ostensible la seva capacitat d'adaptació als avatars de la política. Pel que fa al censal de la guerra, en reconeixia la il·legalitat però reclamava una resolució pietosa per evitar danys públics, aquest, doncs, no s'anul·lava però s'expropiava de la Diputació i quedava en mans de la Tresoreria Reial. Potser per problemes de salut, pràcticament va renunciar a ser regent dels comptes del General i el 1656 va morir i el van enterrar en el noviciat de la Companyia de Jesús de Madrid. El cas d'Alexandre Ros i la seva trajectòria és un exemple paradigmàtic de la relació entre poder i llengua, i Antoni Simon amb aquest llibre contribueix decisivament a desterrar les interpretacions històriques que menystenien el paper de la identitat en l'antic règim o posen sordina a la relació entre poder, cultura i llengua. El llibre conté vuit pàgines d'il·lustracions amb mostres d'impresos de les obres i algun document manuscrit de Ros.

Eva SERRA PUIG (†)
Institut d'Estudis Catalans